

Útitársam: Zilahy

Amikor a hatvanas évek közepétől akadálytalanná vált a határátkelés, hajnalonta gyakran sínbuszoztam Horgosig, majd pedig cipeltem alkohollal, kávéval, kakaóval és nejloninggel megtömött, súlyos útitáskáimat két kilométeren át, a magyar határról Szegedre tartó autóbuszig, hogy estére fütyülős fazékkal, jénai tállal, téli szalámival és szegedi piros papuccsal térjek haza.

De nem adtam fel; szívósan ábrándoztam költői karrierról, diplomáról, érvényesülésről. Mégis, kellett az a hat év csetlés-botlás, hogy végül – a körülmények kedvező összejárásása folytán: a buszkalauzi tartós munkaviszonyból történt kirugatásom és a '68 telétől őszig lángoló, öröknagy szerelmemet egyetemre és új szeretőre cserélő, frissiben érettségizett kedves hűtlensége nyomán – felvételizzek, és bejussak az újvidéki bölcsészkarra. Aztán tanulmányaim harmadik évében vérszemet kaptam, és beiratkoztam a szegedi egyetemre is. Igaz, lefitymálva előképzettségemet, csak elsősnek vettek föl, de nekem így is elégtétel volt az, hogy a Babbitstól, Juhász Gyulától, József Attilától és Radnóti-tól egykor látogatott falak közé kerülhettem. Ennél többre nem is sarkallt becsvágyam; mindössze két hétig szívtam a patinás tanintézet levegőjét, majd engedve az újvidéki nyárban szárba szökkenő legújabb szerelem készítő hívásának; filmszerű kapkodással táskákba gyömöszöltem valamennyi holmimat, és végleg odahagytam a szegedi diákszobát.

Poggyászom része volt Pataki Ferenc néhány festménye is. A már akkoriban is neves festő olcsón, nekem haveri áron adta képeit. A vámos esetleges akadékoskodásának leszerelésére afféle ajándékozási nyilatkozatot és dedikálást kértem a művésztől... A határon hiába izgultam, motyóimmal mit se törődött a közeg, inkább a mögöttem ülő öregúr olajzöld útlevelét fürkészte hosszasan, majd a buszról le is tessékelte az embert. A koros bácsi fél órányi kínos várokozatás után került elő.

Szabadkán a vasútállomás szomszédságában volt a távolsági buszok megállója. A Szegedről érkezők egy része szétszéledt, míg velem együtt jónéhányan az újvidéki járatra várakoztak. A „szegedi” öregember bizalmas közvetlenséggel megkért, hogy a begördülő járművön neki is fogjak helyet. „Fiatal barátom, maga úgyis olyan fürge...” Bevágtam hát a táskákat a csomagterbe, és festményestől nyomultam fölfele az utasokkal. Amikor útitársam szuszogva mellém telepedett, a tartalomról nem árulkodó, papírral burkolt és madzaggal átkötött táblákra mutatott: „Művész...?” Egy szóból is értettem, mire céloz; a bölcsék tömörségével beszédtakarékosan, szószátyárságmentesen azt firtatja, festő vagyok-e? Mit magyarázkoznak egy idegennek, pláne egy ilyen régi vágásúnak, hogy írónak, nem pedig festőnek készülődök, művészet ez is, az is. A további társalgástól elzárkózó ráhagyással igenelek: „Az.”

„Akkor mi rokonlelkek vagyunk” – mondja az úr kedélyesen.

Magamban akármilyen villámgyorsan is fejtem meg az illető kiletét (zöld útlevel, amerikai..., a határszervek figyelme, élemedett korú művész: ez csakis

Zilahy lehet!), ő nem győzte kivárni elmém megvilágosodását, és mintegy szemrehányó türelmetlenséggel robbantó poénként hatott bemutatkozása:

„Zilahy Lajos vagyok!” – nyújtotta felém a kezét.

Egy élő legenda ül most mellettem az autóbuzsón. Ő volt az első és talán az egyetlen magyar író, akinek a neve elhangzott családjunkban, úgy 1950 táján. Akkor, ötévesen már Shakespeare-ről is hallanom kellett, mivelhogy anyám és a tragikus szerelmi történetekre fogékony barátnői izgatottan küldöztek mozi-jegyért, ha a Rómeó és Júliát, a Hamletet vagy a Halálos tavaszt adták. Mint a szerelemvallás kamasz megszállottja, akár egy verset, betéve tudtam a Halálos Tavasz első bekezdését, hogy illő alkalmakkor idézhessem, s az érzelmes have-rokra is rátukmáltam a könyvet. Én magam nem vettem a fáradságot, hogy Zilahy többi műveivel is megismerkedjek; véletlenszerűen vagy környezeti sugallatra kerültek elélem olvasmányaim. Márpedig a hatvanas évek derekáig Magyarországon annyira agyonhallgatták a hazájukat elhagyó művészeket, hogy az új nemzedék létezésükről sem szerezhetett tudomást. Az olvasók és mozilátogatók korosabb, beavatatlan rétege pedig azt is hihette, hogy már nincs is az élők sorában egyik-másik író, színész és énekes. Óbecse jóérezésű, hálás népe utca elnevezésével ezért is állíthatott emléket a hatvanas években a Valamit visz a víz holtnak hitt szerzőjének. Márpedig ama viharvert utcanévtábla keresztapja életének nyolcvanadik őszén elevenen és határozott tervekkel iparkodott a tartományi székváros felé, az autóbusz velem szomszédos ülésébe süppedve.

Olyan megilletődöttséggel fogadtam ennek a szent öregembernek a jelenését, mintha túlvilági lényként került volna elő. Pedig akkori késő kamasz önteltségemben méla közönnyel viseltettem a másoktól körüllehegett nagyságok – tanárok, politikusok és államférfiak – iránt. Valaki szerettem volna lenni, de tisztában voltam azzal, hogy még semmilyen téren sem sikerült megmutatnom kiválóságomat; négy-öt jó verset sem tudtam megírni odáig. Senkiségemet mások semmibe vételével kárpótoltam, hoztam egyensúlyba. Csakhogy itt azzal a személlyel hozott össze a véletlen, akit már gyerekként csodálni, szeretni, imádni láttam családom és a könnyező, megrikatott moziközönség részéről.

Látva megindultságomat és tartva attól, hogy netán kérdések özönét zúdítom rá, nyomban kikötötte, hogy politikáról ne essék szó közöttünk.

– Talán valami tortúrának vetették alá imént a határon?

– Dehogy! Ellenkezőleg! Felismertek, megvendégeltek és ünnepeltek engem. Talán utál a kormány, de a nép a szívébe zárt.

A magyaron kívül még három kormányt is megemlékített, mint amelyekkel pertuban állott volna. („Mondom én az amerikai kormánynak, hogy jó fiú ez a Tito...”) Hát **így** nem politizáltunk a buszozás másfél-két órája alatt. Tágra nyílt szemem biztatására végig ő vitte a szót. Láttam rajta, hogy akkor is egyfolytában beszélne, ha egyáltalán nem szólok közbe. De legalább kétszer félbeszakítottam, és őszinte érdeklődéssel kérdeztem a Halálos tavasz keletkezése felől és arról, hogy ismerte-e Krúdy Gyulát?

– Amióta újságok léteznek, mindig találhatunk bennük pletykákat, kishíreket szerelmi drámákról, öngyilkosságokról. Egy ilyenből kiindulva azzal kezdem a történetet, hogy a férfihős végez magával. Nehéz írói feladatot kellett megoldanom ahhoz, hogy – a tragikus vég előzetes ismertetése után – úgy

alkossam meg az előzményeket, hogy a cselekményszövés feszültségét végig fenntartsam, és már-már elhitesse az olvasóval, hogy még jóra fordulhatnak a dolgok, lehet kedvező megoldás is. Elismerem, hogy szimpla szerelmi sémát regényesítettem, de a modernnek bonyolultsága csak az irodalomtudósok és a lélekbúvárok vékonyka rétegének való. Én a legszélesebb közönséghez akartam szólni. Aki divatos művészeti irányzatokat majmol, az hóbortos. Mire egyik módi eljut hozzánk, addigra újabb keletkezik valahol Nyugaton. Kár az ilyen hullámverésekre figyelmet pazarolni. Első regényem, a Halálos tavasz megírásakor épp annyi idős voltam – kevés híján harminc –, mint Ady és Móricz, amikor ráleltek saját stílusukra, és felfigyelt rájuk a világ. A megfilmesített Elfújta a szél világsikerén felbuzdulva a harmincas években kedvet kaptam a filmcsináláshoz. Eljutottam Amerikába, és megfordultam Hollywoodban is, majd pedig saját vállalkozásba kezdtem itthon; létrehoztam a Pegazus Filmgyártó és Filmkölcsönző Kft-t, hogy elejétől végig felügyelhesem a mű megszületését. Karády Katalinból is én csináltam filmszínészt. Igaz, hogy írókollégám, Csathó Kálmán és főleg neje, Aczél Ilona ezt a Pygmaliont kikupálta annyira, hogy színpadra kerülhessen, de a nagy sikert és népszerűséget az 1939-ben forgatott Halálos tavasz hozta meg neki. A filmnek nemcsak írója, a rendezője is én voltam. Ha nem jön közbe a háború, Karádyt kiküldöm Hollywoodba, ahol második Greta Garbo válhatott volna belőle. Akivel pedig most készül a Halálos tavasz új változata, annak itt az alkalom, hogy kitörjön az ismeretlenségből. A tehetséges jugoszláv színésznőről, Milena Dravićról van szó. Amerikai partnere lesz... A film ügyében utazok most...

A dívás szókeségnek elragadóan szép pofija van. Tudtommal már rég sztárosodott a partizán giccsfilmekben – ugye, a jó ügyet bájos orcával, gerjesztő idomokkal érdemes reklámozni, akár a mosóport? –, szerintem nem szorul már nagyobb kiugratásra Dravić művésznő, aki talán ez idő tájt (1971-ben) hervadásnak indult. Ezeknek a gondolataimnak nem adtam hangot.

Amikor tehát '71 őszén egymás mellett ülve buszoztunk Zilahyval Újvidék felé, el nem mulaszthattam, hogy megkérdezzem kedvenc írómtól, Krúdy Gyula felől, hisz kortársak voltak, alig tizenhárom év korkülönbséggel. (Tudatában voltam annak, hogy kíváncsiságom netán sértheti útitársam hiúságát, mivel-hogy az alkalmiság folytán illene őt – az égből idecseppent óriást – tekintenem a pillanat főszereplőjének. Látszólag nem zavartatta magát „tapintatlanságomtól”, készséggel válaszolt, de a későbbiekben is minden mondókájába bőségesen beleszótt önmagát.)

– Találkozott is Krúdyval?

– Találkoztam én mindenkivel, aki az irodalomban és a politikában számított. Nagyszalontai születésű lévén már gyerekként bejáratos voltam a Tisza grófok uradalmába. 1912-ben ott voltam a parlamenti karzaton, amikor egy képviselő rálőtt a Ház elnöki székében ülő Tisza Istvánra, ám az sértetlenül és továbbra is higgadtan irányította a vitát. Amikor pedig az őszirózsás zűrzavar idején sehonnai csellengő katonák megölték a villájába visszavonult gróft, kötelességszerűen szereztem neki koporsót (abból is nagy hiány volt!), hálából az egykor általa megkapott ösztöndíjért.

Krúdy írni és élni egyformán tudott. Nála a vendéglők látogatása nem jelentett öncélú dorbézolást. Ha virradatig járta a korcsmákat, rendszerint a pályaudvarok tájékán kötött ki, hogy vidéki pasasérnak adva ki magát, kikérdezhesse a hordárokat és a fiákerosokat Budapest nevezetességei felől. Így tanult meg a köznép szemével is látni.

Szegényt mindig ínség gyötörte, de a tízes években már nagy becsben álló írón segített, aki csak tudott. A pincérek és a szerkesztők hiteleztek neki, az utóbbiak kézirat ellenében azonnal kiutalták a honoráriumot. 1910-től íróként virágkorát élte, számára ez volt a remekművek évtizede, de a könyveit készséggel megjelentető és jól fizető kiadók sem tudták megszabadítani állandósuló pénzzavaraitól. Családja – három gyermeke és felesége – elől menekülve madámok „barátságos házában” tanyázott, vagy bevetette magát az olcsó Meteor szállodába, ahol zavartalan nyugalomban dolgozott legjobb regényein. A háború közepe táján már senkit sem hordoztak tenyerükön a kiadók. Krúdy ezért is tekinthette megmentő szerencséinek az 1916 májusában neki ítélt, igen magas összeggel, kétezer koronával járó Székesfőváros Ferenc József irodalmi díjat. Az odaítélésben döntő szava volt az akkori polgármesternek, Bárczy Istvánnak (aki később az apósom lett). Az átadó ceremónia után az ünnepelt író csakhamar kiosont, nehogy megrohamozzák hitelezői, ám így sem sokáig boldogította a szép summa, mert kártyán még aznap a nyakára hágott. Ennek tanúja voltam az Otthon vendéglőben, és megfigyelhettem, hogy a Tisza grófnál látott hidegvérrel lépett túl a veszteségen.

Én ugyan nem találkoztam vele, de írói berkekben a lényeges dolgokat mindenki tudta céhbeli társairól. Krúdy legendás nyomora szájalmat keltett mindannyiunkban. Így eshetett meg, hogy utolsó, Az élet álom című kötetéért a Kosztolányi irányítása alatt álló Pen Club és a mecénás brit Rothermere lord jóvoltából Krúdy Móriczcal megosztva kapta az „év könyve” díjat.

Csak most visszagondolva resteltem, hogy amíg hozzám dőlt a pénz – bár nem érdemtelenül, csak maga a Halálos tavasz százezer dollárt hozott a konyhára –, addig az ország legnagyobb írója nyomorgott, az iskolai zárőnnepélyre készülő Zsófi lányának nem tudott illő ruhát venni, és tartozás miatt az áramot is megvonták lakásától életének utolsó napjaiban.

– Volt oka elhagyni Magyarországot? Amerikában megcsinálta a szerencsés-jét? – tettem fel tájékoztatásom kérdéseit.

– Itthon semmi sem fenyegetett, hacsak nem bizonyos körök rosszálló értetlensége. A háború előtt és alatt is minden oldalról megtapasztalhattam a bizalmatlanság jeleit. Irányomban az oroszok jöttével sem változott meg a hatalmi hozzáállás; ezért is válhatott belőlem a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság elnöke, amiben legfőbb partnerem volt Vorosilov marsall. A kettőnk közötti már-már baráti viszonyt jól szemlélteti, hogy az élc kiérezhető hangsúlyával egyszer felszólítottam: hasson oda, hogy Budapest nevét Zilahygrádra változtassák. Mondom, én 1945-től is szinte kiváltságos helyzetben voltam, ám mégis meglegyintett a készülő új demokratikus rend szele, amelyben már nem kívántam szerepet vállalni. A megszülető politikai rezsim viszont nem hagyta, hogy kívül maradj; páthúséget és örökös színvallást várt el. Én mindig is a világ

baját akartam orvosolni, nem csupán egy nemzetét, és pláne nem egy ideológiához igazodva. Céljaimhoz, igényeimhez Amerika kínálkozott a legmegfelelőbb terepnek. Csakhogy az ötvenes évek ott is a gyanakvás korszaka volt. A német, a magyar, az orosz, majd megint a magyar (Gestapo, ÁK vkf, NKVD, ÁVO-ÁVH) titkosszolgálatok után rám szállt a Szövetségi Nyomozóiroda (FBI). Ellenségnek tekintettek régi és új hazámban is.

Az otthon még magyarul megírt Ararátot két, angol nyelvű kötettel egészítettem ki, így keletkezett a Dukay-család (The Dukays), s az addigi tengődés után a kilencvenezer dollárra megkötött kiadói szerződés kilábalással kecsegtetett az anyagiak terén. Hemingwaynek hatvanezret ígértek az Öreg halász...-ért, de végül csak tizennyolc ezret kapott kézhez. Esetemben se lett semmi a kilencvenezerből, sőt azzal ijesztgettek, hogy meg se jelenik a mű, utóbb be kellett érnem a tizenkét ezerrel.

Többé nem fogtam nagyobb munkába, megéltem az addig írtak jogdíjából, közben feleségem [Bárczy] Piroska sem tétlenkedett; jól menő idősgondozó otthont igazgatott. Több művem tananyagává vált Amerikában, Spanyolországban és Olaszországban. Az említett államokon kívül meghívást kaptam többek között Dél-Koreába, Izraelbe és Svédországba.

Különösek voltak Amerikában az ebédbe torkolló irodalmi matinék. Ezek egyike egy sportpályányi étteremben zajlott. A többszáz fős közönség és a húsz író hosszú, terített asztalnál ült. A mellettem ülő éltes hölgy abroszra helyezett talpas tábláscskáján a Tolsztoj családnév állt. Megkérdeztem, hogy **abból** a famíliából való-e? Megerősítette, hogy igen, ő a nagy író unokája. Amikor megtudta, hogy magyar vagyok, számomra is meglepő vallomást tett arról a családi legendáról, amely szerint Lev Tolsztoj ősei magyaroktól származtatták magukat.

Az asztalszomszéd orosz asszonyság elbeszélte, hogy valamikor a 13. században két magyar szerzetes tűnt föl Moszkva utcáin; az egyik nyurga, a másik köpcös, s a helybeliek ennek az utóbbinak adták a Kövér – azaz oroszul: Tolsztoj – nevet. Persze ahhoz, hogy utódok is örökölhessék az elnevezést, a papocskának egyszer és mindenkorra le kellett vetnie a reverendát, és családot illett alapítania.

A későbbiekben soha semmilyen forrásban nem bukkantam az elmondottakat hitelesítő adatra. Annyit sikerült megtudnom, hogy a Tolsztojak egy német Dick nevű jövevénytől eredeztették magukat, akinek **vastag** jelentésű nevét egyszerűen lefordították. Az Anna Karenina írója sohasem büszkélkedett magyar származással, ugyanakkor meglehetősen rossz véleménye volt a magyarokról, kisebbségpolitikájuk és a vallási szekták állítólagos üldözése miatt. Állapotainkat illetően az a felvidéki Dusan Makovicky háziorvos sugott elfogultan, akinek szavahihetőségét maga az író is kétségbe vonta, amikor megtudta, hogy a doki naplót vezet róla, jórészt magyarul. (Az orvos leszármazottai, rokonai Makoviczky néven megbecsült orvosként, tudósként érvényesülhettek és jól érezték magukat a magyar társadalomban.)

Zilahy, aki utazásunk elején kerülendőnek tartotta politikai témák felvetését, példát mutatott következetlenségéből. Hozsannázva beszélt a titói Jugoszlávia példászerű demokráciájáról, és én nem láttam értelmét annak, hogy az Új

Symposion két számának nyári elkobzásáról és a munkatársak ellen indított bírósági büntetőeljárásról szóljak. Arról, hogy a hintapolitika hírhedten országló nagymestere megannyi testre szabott kirakattal, illetve virgáccsal keltette az alattvalók és a rezsim boldog nyugalmanak, kiegyensúlyozottságának látszatát. „Jöttment” külföldiként Zilahynak nem volt fogalma, rálátása, nyitottsága az itt élők megszenvedett hétköznapijaira. A kivételezett helyzetű vendéglátó újvidéki írók társaságában elköltött szállodai pazar vacsorák közepette, amerikaisága és hírneve védettségében aligha volt képes beleérezni egy fenyegetett kisebbség sorsába. Ő itt a hivatalosság és a kisemberek részéről is figyelemben és szeretetben részesült. Ezt is ő mesélte nekem:

– Könyvkiadási tárgyalás után Montenegróból repültünk Belgrád felé. Felelésem mögöttem ült egy szerb asszony mellett. Beszédbe elegyedtek; honnan, hova, mi járatban...? Szóba került a könyvkiadás, a férj írósága.

– És mi a neve az urának?

– Zilahy Lajos.

– Ugyan ne mondja! – csapta össze kezét az idegen nő álmétködő hitetlenséggel. – Mindent elolvasok tőle. És hol van most a maga embere?

– Itt e! Előttünk ül. – Mire az asszony boldogan szorongatta bemutatkozásra nyújtott kezemet.

Mindig is szerettem ebbe az országba jönni. Itt találkozhattam otthon maradt íróbarátaimmal. 1967-ben Bledben volt a PEN Club Találkozó. Sokáig vezetőségi tagja voltam ennek a nemzetközi írószervezetnek. Akkor, poharazás közben elmondtam a hazámból jött kollégáknak, hogy kettős teher nyomja vállamat; Nyugaton kommunistának, otthon pedig reakciónak bélyegeznek engem. Ez mind baromság.

Az olvasóval szeretnék megosztani még egy olyan dolgot, amelynek csak én vagyok birtokában. Zilahy kérdés nélkül egyfolytában vitte a szót; kisregény terjedelmű mondókájából emlékezetesen kimagaslik az alábbi vallomás:

– Az írotáborok Kanizsáját nagyon szeretem. Ha elszánnám magam a végleges hazatérésre, akkor Kanizsán szeretnék letelepedni, és a Liget-soron választanék magamnak házat.

Újvidékre érkezve még egy szívességre kért kedves alkalmi útitársam: rendeljek taxit, és a sofőrrel közöljem az úticélt, a Park szállodát. Abban az irányban laktam én is, így maga mellé ültetett az író, majd a Papp Pál utca sarkán, a tartományi belügyi székház mellett léptem ki a kocsiból. A későbbi hónapokban (években?) még kétszer futottunk össze. Egyszer Újvidék egyik belvárosi gyógyszertárában vásárlók tömege figyelte Zilahy vergődését a kiszolgálóval, aki nem értette az angolt. Közbeléptem, és ráeszméltettem az Öreget, hogy egyelőre jobban elboldogul a magyarral... Meglepetésemre bemutatkozott, mintha sose találkoztunk volna. Még egy ilyen eset volt. Ráköszöntem az utcán, mire előkapott egy borotvát, és eligazítást kért: hol vehetne bele élet. Továbbá kért, hogy emlékeztessen, honnan ismerem.

(Részlet)